

Tanulmány

DÁVIDHÁZI PÉTER

Éjszaka fölriadni

Toldy jegyzete, Heidegger és az irodalomtörténeti hivatás

Németh G. Béla emlékének

Hetvenévesen, 1875 őszén Toldy Ferenc mögött egy különösen nehéz év állt: testi-lelki bajok, tornyosuló feladatok és kíméletlen határidők szorításában úgy érezte, képtelen elvégezni, amit vállalt. „A testi fájdalmakon, s mi azokkal járt, soha sem tapasztalt testi tehetetlenség s szellemi ernyedettségen kívül, egy sereg teendő, *Brutus*, *Szamosközy*, a *Corpus Poetarum* I. kötete, Balassa s némely apróságok mellett a *Kézikönyv*, mely egyáltalán nem volt elnapolható, kínoztak; egyikben sem bírtam haladni, az utolsó nézve pedig időhatárom is volt.”¹ Ismerős, ugye? Alig találunk mai irodalomtörténészt, akiben ne érintene mélyen együttérző hurokat e visszafogott panasz. Legföljebb az lehet meglepő, hogy mindezt a magyar irodalomtörténet atyjától halljuk, aki túl minden földi hajszán, fehér márvány mellszobrának piedesztáljáról és hatalmas, egész alakos olajfestményéről egyformán háboríthatatlan szigorral pillant le ránk, mi pedig Gyulai emlékbeszédének metaforája nyomán úgy nézünk fel rá, mint titánra, aki a vállán hordozza tudományszakunk minden későbbi nemzedékét.²

Akkoriban Toldy már évek óta tervezte az 1859-ben csonkán kiadott Kazinczy-monográfia befejezését, de ezzel sem jutott előbbre. Sőt, értesülvén az akadémia pályázataról Révai Miklós *élete és munkái* megírására, elhatározta, hogy idős kora ellenére („mint aggastyán már”) benevez, ám hiába gyűjtötte maga köré Révai műveit, hogy az anyag kéznél legyen, elhúzódó egyéb teendői kimerítették: „nem kellett volna hozzá két hónapnál több, ha össze szedhetem magamat: de erőtlenségem tartott”.³ Egy éjjel, november 13-áról 14-ére virradóra, álmában egy átfogó irodalomtörténeti mű ügye kezdte „háborgatni”. Ezt is jó ideje fontolgatta már, életműve zárókövének szánta („egy nagy munka áll előttem, mely alkalmasint az utolsó lesz életemben, ha egyáltalán létesül”), de féltve őrzött tervéről az utóbbi év viszontagságai közt egyszer már lemondott, attól tartván, hogy végképp elkésett vele, sőt kisebb írivalóival is sietnie kell: „mert vajmi kevés időre lehet már kilátásom”. Most azonban, fölbredvén, úgy látszott, ez az éjszaka fordulatot ígér. Amikor néhány nap múlva, 19-én papírra veti, amit ekkor átélt, még mindig úgy érzi, „mintha e dologba végzetszerű valami játszanék bele”. A hátrahagyott iratai közt fennmaradt

¹ TOLDY Ferenc *hátrahagyott irataiból*, kiad. TOLDY István, Budapesti Szemle, 1879/19, 134.

² GYULAI Pál, *Toldy Ferenc*; GYULAI Pál, *Emlékbeszédek*, I–II, Bp., Franklin, 1902², I, 88, 111.

³ TOLDY Ferenc *hátrahagyott irataiból*, i. m., 134.

rövid feljegyzés az utolsó lényeges dokumentumunk az irodalomtörténész belső életéről, megvilágítva a tudati eseménysort, amelynek kivételes jelentőséget tulajdonított.

Álmom s félbrenlétemben, mintha új erő szállt volna meg. Tán még élek négy évig! Félre *Kazinczy* és *Révai*: ez egy főmunka foglalja el e hátralevő néhány évem ideje javát. »Morzsold le, a mit még lehet, új évig, mondám magamnak: de január 1-jén induljon meg *Magyarország irodalomtörténete a Renaissance óta*. Ezzel tartozol a hazádnak úgy, mint nevednek!« Hajnalkor fölébredvén ismét, újra s szintoly erősen állott a szándék. Hátha e hangulat, e fölbátorodás az, mely idegrendszeremet orvosolja? Ettől fogva erősebbnek, derültebbnek érzem magamat, testileg is épebbnek. A munka fogja edzeni erőmet is. Ó légy velem nemzetem Istene, ne engedj többé nyavalyognom, csüggednem!⁴

Itt véget ér a szöveg. Toldy három hét múlva meghalt, a január 1-jétől várt erőre kapást már nem érhetette meg, így az utolsó nagy mű reményteli terve füstbe ment. Azonban e néhány sornyi feljegyzés önmagában is figyelemre méltó, mert sokkal többről tudósít, mint a belőle kihámozható életrajzi adat, hogy mivel akarta volna életművét megkoronázni, ha teheti. Nemcsak arról árul el rendkívül sokat, hogy írója egy több mint félévszázados tudósi pályafutás végén hogyan gondolkozott irodalomtörténészi hivatásáról, hanem hogy kialakult felfogása miként viszonyul e hivatás korábbi és későbbi magyar hagyományaihoz.

„[...] als *Ruf der Sorge*“: az önfelszólítás heideggeri tétele mint viszonyítási alap

Dramaturgiai vázát tekintve a leírt jelenet valahonnan ismerős. Lépünk hátrább, egy pillanatra távolodjunk el a részletektől, hogy előtűnjék mögülük az elvontabb alapszerkezet. Így nézve a leírt ébredés egyszerre életrajzi és jelképes: egy halálának közelségét érző ember fölébredt valamiből és ráébredt valamire, ami már egész (mint mondja) „hátralevő” életének legsúlyosabb gondja. Egy távoli, de fontos szöveg hasonlóság révén megérthetjük, hogy olyasmi történt azon a zaklatott, előbb az első, még nyomasztó fölriadás, majd a második, már biztató fölébredés szabdalta éjjelen, aminek maga az elbeszélő joggal tulajdonított nagy jelentőséget. Elismerem, szabad képzettársítás és bizonyára történetietlen, de annyira megvilágító, hogy érdemes követni: a jelenet leírása arra emlékeztet, ahogy majdnem egy évszázaddal később, 1966-ban Németh G. Béla az önmegszólítás, sőt az önfelszólítás beszédhelyzetét jellemezte egy heideggeri ihletű tanulmányában.⁵ Toldy beszámolójának alapvonalai hasonlítanak az önfelszólítás leírására a heideggeri filozófiában, s még inkább annak Németh általi olvasatában: az ember, aki menekülne léte elől, homályosan érzi, majd élesen tudatosítva felismeri léte központi gondját, az önnön lehetőségeitől való elmaradás és a szokásosba (az egyén számára nem-hitelesbe) hanyatlás szorongató büntudatát, ami önfelszólító kiáltásként, illetve felhívásként, mégpedig a gond általi felhívásként kap hangot, s bár ez nem egy konkrét tennivaló-

⁴ I. m., 135.

⁵ NÉMETH G. Béla, *Az önmegszólító verstípusról*, ItK, 1966/5–6, 546–571; Uő., *Mű és személyiség. Irodalmi tanulmányok*, Bp., Magvető, 1970, 621–670.

ra figyelmeztet, a létezőnek, aki itt felhívó és felhívott egyszerre, le kell vonnia belőle a szükséges következtetést élete hitelesebbé változtatására.⁶ Olvasata alapszövegeként Németh a *Sein und Zeit* gondolatvilágából leginkább a *Das Gewissen als Ruf der Sorge* (*A lelkiismeret mint a gond hívása*) című fejezetre hivatkozott; most érdemes ehhez visszatérnünk, mert egyik kulcsbekezdése feltűnően hasonlít Toldy éjszakai fölriadásának beszámolójára, főként annak dramaturgiai vázára, hiszen a felhívás tartalma Heidegger szövegében általánosabban lényegre törő, ezért nem konkrét mulasztásokról vagy gyakorlati tennivalókról beszél:

Der Satz: Das Dasein ist der Rufer und der Angerufene zumal, hat jetzt seine formale Leere und Selbstverständlichkeit verloren. *Das Gewissen offenbart sich als Ruf der Sorge*: der Rufer ist das Dasein, sich ängstigend in der Geworfenheit (Schon-sein-in...) um sein Seinkönnen. Der Angerufene ist eben dieses Dasein, aufgerufen zu seinem eigensten Seinkönnen (Sich-vorweg...). Und aufgerufen ist das Dasein durch den Anruf aus dem Verfallen in das Man (Schon-sein-bei der besorgten Welt). Der Ruf des Gewissens, das heißt dieses selbst, hat seine ontologische Möglichkeit darin, daß das Dasein im Grunde seines Seins Sorge ist.⁷

A tétel: a jelenvalólét a hívó és egyben felhívott is, most elvesztette formális ürességét és magátólértetődőségét. *A lelkiismeret a gond hívásaként nyilvánul meg*: a hívó a belevettségben (már-valamiben-létben) lenni-tudásáért szorongó jelenvalólét. A felhívott éppen ez a jelenvalólét, amelyet felszólítanak a maga legsajátabb lenni-tudására (önmaga-előzésére). És a felhívás a jelenvalólétet az akárkibe való hanyatlásból (már-a gondoskodás-tárgyát-alkotó-világhoz-kötött-lét) szólítja fel. A lelkiismeret hívásának, azaz magának a lelkiismeretnek abban rejlik az ontológiai lehetősége, hogy léte alapjában a jelenvalólét nem más, mint gond.⁸

Ezt a nehéz, akkoriban nálunk inkább csak elítélt, mintsem ismert filozófiai szöveget⁹ értelmezte Németh úgy, hogy a magyar költészet önmegszólító verstípusának alapformuláját, az egyes szám második személyű önfelszólítást magyarázhatta általa. Áttekintette e verstípus szórványos megjelenését korábbi századok költőinél (Balassi, Faludi, Kölcsey, Arany, Reviczky), majd tüzetesen megvizsgálta korjellemzővé válását Babits, Kosztolányi és József Attila költészetében, s úgy látta, e költői megszólalásmód hagyománya, főként a két világháború között (minden különbség ellenére) jól értelmezhető a heideggeri létértelmezés jegyében, ugyanis lélektani alaphelyzetük és nyelvi világuk közös válságtapasztalatra utal. Eszerint akkor kerül sor önfelszólításra, „ha tépelődve az ember hirtelen felismeri, hogy valami fontos, sorsába vágóan személyes ügyét, viselkedését elhibázta, hogy nem így, hanem úgy kellett volna tennie, viselkednie”; aki ilyenkor felszólít, az maga „a felismerő intellektus”, amely „a válsággal küzdve, okai után kutatva, mintegy tárgyiasítva, elvonatkoztatva, szemléli a személyiséget, mintegy kívülről és felülről”; akit felszólítanak, az

⁶ NÉMETH G., *Mű és személyiség*, i. m., 634–636, 646. Vö. MARTIN HEIDEGGER, *Sein und Zeit*, 15. Auflage, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1984, 277–278, 284–287.

⁷ Heidegger, *Sein und Zeit*, i. m., 277–278. (Kiemelés az eredetiben.)

⁸ MARTIN HEIDEGGER, *Lét és idő*, ford. VAJDA Mihály, ANGYALOSI Gergely, BACSÓ Béla, KARDOS András, OROSZ István, előszó FEHÉR M. István, Bp., Gondolat, 1989, 468–469. (Kiemelés az eredetiben.)

⁹ Azóta megjelent értelmezését lásd FEHÉR M. István, *Martin Heidegger. Egy XX. századi gondolkodó életútja*, Bp., Göncöl, 1992² [bővített kiadás], 173–176.

„a válságban levő személyiség, amelynek még mindig a válságot előidéző szerep belső gravitációja, kényszere szabja meg megnyilvánító keretét, viselkedése normáit”; az önfelszólítás *tartalma* által pedig „hirtelen világossá válik nemcsak az eddigi magatartás, szerep tarthatatlansága, hanem bizonyossá az új vagy az újjá formált magatartás, szerep lehetősége is”.¹⁰ Ez a nyelv közvetlenebb a *Sein und Zeit* beszédmódjánál, de Németh koncepciózus olvasata mindvégig egy *lehetséges* irányban konkretizálja Heidegger fejtegetését, szakavatottan nyúl tételeihez, s nem érti őket félre.

Tagadhatatlan persze, hogy e mozzanatok kiemelése és magyarra áttöltésük módja nem csupán alkalmazás, hanem (attól elválaszthatatlanul) értelmezés, azaz miközben Németh közelebb hozta Heidegger filozófiáját az elemzendő versek szövegvilágához, nem csupán alkalmasabbá tette arra, hogy általa azok rejtett jelentését feltárja, hanem egy adott helyzetre konkretizálta, ennek megfelelően szűkebbre vonta, ennyiben tehát némileg (szükségképpen) át is alakította e filozófia belső összefüggésrendjét. Ennek maga is tudatában volt, olykor zárójelben felhívta rá olvasója figyelmét, s a legfontosabb helyeken parafrázisa mellé összehasonlításként idézte Heidegger vonatkozó mondatát. „A *Sein und Zeit* szerint (egészen leegyszerűsítve a dolgot) az ember alapvető *büntudata* abból a tényből származik, hogy az ember mindig érzi, nem elég erős, hogy akarja, hogy megvalósítsa a maga »lehetőségeit«; érzi, hogy »létezése« véges, egyetlen élete nem lesz teljes »létté«. »Grund-seiend, das heißt als geworfenes existierend, bleibt das Dasein ständig hinter seinen Möglichkeiten zurück.«”¹¹ Miközben Németh tisztában volt e filozófia erősen költői, nyelvteremtő fogalmazásmódjával, a benne megnyilatkozó gondolatrendszer ettől gyakorlatilag elválaszthatónak tartotta,¹² e gondolatrendszer megismeréséhez a fordítást inkább eszköznek tekintette, mintsem akadálnak, s a maga átgondolt, szakszerűen fegyelmezett, de egy adott helyzetre vonatkoztató értelmezésével részben épp arra törekedett, hogy az önmegszólító verstípus átvilágításához segítségül hívható gondolati elemeket kibontsa a filozófus német költői nyelvéből s átültesse a korabeli társadalomtudományok (főként a társadalmi szerepeket vizsgáló nyugati szociológia) már magyarul is létező vagy munka közben pótolható fogalmi rendjébe.

Saját parafrázisait az eredeti német szöveg mellett ma már a *Sein und Zeit* először 1984-ben megjelent majd 2007-ben átdolgozottan kiadott magyar fordításaival is összevethetjük, így nyomon követhető, hogy milyen lehetséges magyar változatokhoz képest alakította ki egy-egy heideggeri szó, mondat vagy gondolatmenet neki legcélszerűbbnek látszó megfelelőjét. Természetesen a heideggeri szöveg az ő kezén is megőríz valamit eredendő költőiségéből, hiszen például „a gond” (vagy akár nagybetűvel írva „a Gond”¹³) mint hívó és felszólító alany nyelvileg alig tekinthető másnak, mint megszemélyesítésnek. Németh munkásságának egyik mai, egészében

---

¹⁰ NÉMETH G., *Mű és személyiség*, i. m., 630.

¹¹ I. m., 660. Vö. Martin HEIDEGGER, *Sein und Zeit*, i. m., 284. (Az idézett heideggeri mondat végéről Némethnél lemaradt „zurück” szót visszaírtam – D. P. – Kiemelés az eredetiben.)

¹² Németh G. Béla, *Martin Heidegger halálára*, Nagyvilág, 1976/8, 1274–1276; Uő., *Küllő és kerék. Tanulmányok*, Bp., 1981, 556–561.

¹³ FEHÉR M. István, *Martin Heidegger*, i. m., 176.

tisztelgő értékelése a „kritizálható pontokat” felsorolva nem alaptalanul említette köztük, hogy a „heideggeri kategóriákkal történő leírás *metaforikus* inkább, mint fogalmi”.¹⁴ Mégis tegyük hozzá, hogy valamennyire minden fogalmi nyelv metaforikus, mert nem lehet nyomtalanul kivonni belőle a költői nyelv kiképzett, illetve a hétköznapi nyelv eredendő metaforikusságát; a modern nyelvfilozófiák idevágó felismerései mellett nem utolsó sorban épp Heidegger munkássága alapján vonhatjuk kétségbe a fogalmi és a metaforikus leírás végletes szembeállításának érvényét. Ugyanakkor bámulatos, hogy Némethnél az önfelszólítás alaphelyzetét összefoglaló parafrázisok, egy dúsan metaforizált német szöveg magyar átiratai, milyen mértékig tudtak nélkülözni szinte bármiféle metaforát vagy más jellegzetes heideggeri szóteremtényt, s ahol mégis rászorultak egyik-másik használatára, ott azt milyen egyszerű köznyelvi szóra cserélték. Kézenfekvő példa erre a központi fontosságú „das Dasein”. Az idézett magyar fordítás „jelenvalólét”-ként említi, egy monográfia „itt-lét”-ként,¹⁵ amelyre aztán mint felszólítóra és felszólítottra kénytelen a metaforizáló „aki” vonatkozó névmással visszautalni,¹⁶ Németh iménti parafrázisában pedig „az ember”-ként jelenik meg, s épp a főtebb idézett kulcsbekezdés általa adott magyarázatából derül ki, milyen fokozatos egyszerűsítésekkel jutott el idáig: „Der Rufer – többek közt így ír Heidegger – ist das Dasein (a létező = az ember), sich ängstigend in der Geworfenheit (Schon-sein-in...) um sein Seinkönnen.”¹⁷ Németh lényegretörő értelmezői módszere az ilyenkor elkerülhetetlen redukcióval együtt hasznosnak bizonyult, sőt az önmegszólítás Heideggertől választott és így átértelmezett „képlete”¹⁸ viszonyítási alapként, jellegzetes hasonlóságok és *különbségek* megvilágítására használva, ugyanolyan feltáró (heurisztikai) szolgálatot tehet néhány más esetben is, köztük Toldy önfelszólításának s az irodalomtörténeti hivatás tőle eredő hagyományának vizsgálatánál, mint amelyet Némethnél tehetett az önmegszólító verstípus különböző korokból vett példányai esetében, amelyek összehasonlításánál Németh nem akarta beérni a történetietlen megközelítéssel, s történeti típusok megkülönböztetéséhez kívánt eljutni.¹⁹ (Hasonlóságot kimutatni persze valamennyire így is történetietlen művelet, de ez heurisztikai céllal és ideiglenesen vállalt történetietlenség, mely részleges formaegyezésre utalva látszólag eltekint a különbségektől; *látszólag*, hiszen aki hasonlóságról beszél, az nem azonosságot állít, sőt hasonlóságokat emlegetni annyi, mint közvetve utalni a történelmi és egyéb különbségekre, legfőljebb egyúttal átmenetileg, valamilyen célból elvonatkoztatni tőlük. Ezért ünnepelhette joggal Paul de Man az 1950-es évek Harvardjának egy hagyományos módszerelvű tanárában, Reuben Brower-ban a retorika felől közelítő modern irodalomvizsgálat korszerű, sőt forradalmasító mintaképet minden történeti

¹⁴ VERES András, *Poétika, nyelvészet és bölselet Németh. G. Béla műelemző munkásságában*, Literatura, 2009/4, 487.

¹⁵ FEHÉR M. István, *Martin Heidegger*, i. m., 108, 119–149.

¹⁶ *I. m.*, 176.

¹⁷ NÉMETH G. Béla, *Mű és személyiség*, i. m., 646. (Németh itt „sich ängstend”-et írt „sich ängstigend” helyett; javítottam – D. P.)

¹⁸ *I. m.*, 644.

¹⁹ *I. m.*, 623.

különbség ellenére,²⁰ s ezért ítélt elhamarkodottan Németh olvasásmódjáról az, akit túlságosan rabul ejt a történeti fejlődés lineáris képze és szükségszerűségének determinista előfeltevése.²¹)

„[...] *vajmi kevés időre lehet már kilátásom*”: Toldy éjszakai fölriadásának értelmezése felé

Hasonlítsuk össze Toldy éjszakai fölriadásának beszámolóját a heideggeri „Ruf der Sorge” önfelszólításként értelmezett parafrázisával, miszerint „az ember hirtelen felismeri, hogy valami fontos, sorsába vágóan személyes ügyét, viselkedését elhibázta,” s ráébred arra, hogy „még mindig a válságot előidéző szerep belső gravitációja, kényszere szabja meg megnyilvánító keretét, viselkedése normáit”, s egyúttal „hirtelen világossá válik nemcsak az eddigi magatartás, szerep tarthatatlansága, hanem bizonyossá az új vagy az újjá formált magatartás, szerep lehetősége is”.²² Így derül ki igazán, hogy Toldy szövege milyen sokat feltár saját viselkedési normáiból, az irodalomtörténész egykori szerepértelmezésének kényszeréből és lehetőségeiből. Mi több, Toldy számára a válsághelyzetben megfogalmazódó önfelszólítás nem egyszerűen csak társadalmi szerepének, hanem a személyisége legbenső ügyévé tett irodalomtörténeti *hivatásának* megvalósítandó feladatát tudatosítja. Feljegyzése a hivatás nyelvén beszél, nem a pusztá szakmaiságén, stílusa ezért is olyan emelkedett; reformkorias pátosza nyilvános szónoklatba vagy akár ünnepi ódába illik, s az egyetlen „nyavalyognom” szót leszámítva semmi sem jelzi, hogy magánfeljegyzést olvasunk. Az irodalomtörténetst legfőbb gondjára ébresztő *felhívás* mintha a *hivatásában* rejlő *hívást* ismételné és nyomatékosítaná, hasonlóan a heideggeri „der Ruf der Sorge”, a *berufen* ige és a *der Beruf*, illetve *die Berufung* főnevek kapcsolatához. (A német anyanyelvű, magyarul vendéggyerekként megtanult Franz Karl Joseph Schedel a szócsaládot mindkét nyelven jól ismerhette; a „hivatás” ’más személy által eszközölt hívás’ jelentésére már 1783-ból van adat, 1804-ben előfordult ’elhivatottság, küldetés, feladat, foglalkozás’ jelentésben,²³ s mivel a korábban hívásnak vagy meghívásnak fordított *vocatio*-t az 1830-as évek közepén már hivatásként említik,²⁴ a „hivatás” főnévben rejlő igei gyök jelentése Toldy számára elevenen hathatott.)

Az éjszaka felriadó tudásban épp azért nincs szemernyi kétség sem aziránt, hogy abszolút komolyan kell vennie e titokzatos, s mint érzi, valami végzettszerűt is köz-

²⁰ Paul de MAN, *The Return to Philology* = P. de M., *The Resistance to Theory*, Foreward by Wlad Godzich, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1987 (Theory and History of Literature, vol. 33), 21–26.

²¹ Vö. erről SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Hang és szó, nemzeti és világművészet*, Alföld, 2008/3, 32–43. – Az általa bírált álláspontot lásd BÓNUS Tibor, *Irodalmi tudat – természeti és kulturális kód között. Németh G. Béla olvasásmódjáról = Az olvasás rejtekűjtői. Műfajiság, kulturális emlékezet és medialitás a 20. századi magyar irodalomtudományban, szerk. BÓNUS Tibor, KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, SIMON Attila, Bp., Ráció, 2007, 250–306.*

²² NÉMETH G. Béla, *Mű és személyiség*, i. m., 630.

²³ *A Magyar Nyelv Történeti-Etimológiai Szótára*, I–IV, főszerk. BENKÓ Loránd, Bp., Akadémiai, 1967–1984, II, 123.

²⁴ SZILY Kálmán, *A magyar nyelvújítás szótára a kedveltebb képzők és képzésmódok jegyzékével*, Bp., Hornyánszky Viktor, 1902 [hasonmás kiadás, Nap Kiadó, 1994], 131.

vetítő hívást, mert irodalomtörténeti tevékenysége az ő számára hivatás, azaz megannyi szakmai problémája nem különíthető el többé egész élete gondjától, sőt ezek egysége képezi a legfontosabb és (Németh Heidegger-parafrazisának ide illő kifejezésével) „sorsába vágóan személyes ügyét”, tudatosan és öntudatlanul egyaránt ez foglalkoztatja, éjszaka erről álmodik és emiatt kell fölriadnia. Mivel Heideggernél a felhívást ösztönző gond ontológiai értelme maga az időbeliség („*Zeitlichkeit enthüllt sich als der Sinn der eigentlichen Sorge*”), főként mint a halálhoz viszonyuló lét („*Die Sorge ist Sein zum Tode*”),²⁵ ehhez képest feltűnő, hogy Toldy feljegyzése milyen sokat utal ideje múlására, halála közeledésére, jövője végességére és előre nem tudható tartamára: „egy nagy munka áll előttem, mely alkalmasint az utolsó lesz életemben, ha egyáltalán létesül”; a Kazinczy-életrajz „a jövő évről elhalasztva vég öregségemre, ha ilyet érdem a sors enged”; „vajmi kevés időre lehet már kilátásom”; „Tán még élek négy évig!”; „e hátralevő néhány évem”.²⁶ Korábbi magániratait és bizalmas levelezését ismerve hozzátehetjük, hogy ez itt az ő régóta aggódva érzett gondjának végső jelentkezése, s ilyenkor nem a mindennapi (Heidegger által vulgárisnak nevezett) időfogalom végtelen tartamát és azon belül mégis elválasztott múlt-, jelen- és jövőképzeteit használja, hanem olyan átfogó, jövőbeli nézőpontból néz végesnek érzett életére, ahonnan ezek egységére látni, s így összegezve latolgatja élete remélhető teljesítményét. Ahogy a heideggeri *Zeitlichkeit* olyan időbeliség, mely elsődlegesként a jövőt veszi alapul, és eleve „als gewesend-gegenwärtigende Zukunft einheitliche Phänomen” vagyis „a voltat jelenként őrző meg-jelenítő jövőként egységes fenomén”,²⁷ az éjszaka fölriadt Toldy is a halálig tartó jövőt veszi alapul életideje egészének átgondolásához.

Az éjszakai jelenetnek érezhetően nagyobb a tétje, mint korai előzményének, szinte pontosan húsz évvel azelőtt, amikor az irodalomtörténezből levélírás közben, fényes nappal tört ki a fogyó idővel növekvő nyugtalanság. Valami balsejtelem, szorongó előérzet már abban is meglegyintette: attól félt, hogy ha Kazinczy Gábor baráti unszolására kiadja összegyűjtött vegyes dolgozatait, amelyeket ő maga nem tartott volna arra érdemesnek, akkor ez a belső hang elhallgattatása, a szuverén ítélőképesség megvesztegetése, a hanyatlás kezdete. „Nem jel-e az, hogy jobb meggyőződése ellen szereteted elfogúlva tart? a pályavég jele? Pedig e percben teli vagyok, mint már tudod, nem csak tervekkel, szándékokkal, hanem akarattal és kedvvel is, mint bármikor; s élnem kellene legalább tíz évig még, hogy munkálkodásom töredék, s hatásom ephemer ne maradjon.”²⁸ Már ez a hang is élete fő gondját szólaltatta meg, de itt még mintha nem szorult volna igazán a hurok. Mintha zsigereiben az ötven éves, ereje teljében épp nagyszabású műveket író tudós még nem érezte volna közel a halált, itt még *legalább* tíz évet remélt, s a töredékben maradó

---

²⁵ Martin HEIDEGGER, *Sein und Zeit*, i. m., 326, 329. Lásd még a *Die Zeitlichkeit als der ontologische Sinn der Sorge* című fejezet egészét, 323–331.

²⁶ TOLDY Ferenc *hátrahagyott irataiból*, i. m., 135.

²⁷ Martin HEIDEGGER, *Sein und Zeit*, i. m., 329, 326–327; UÓ., *Lét és idő*, i. m., 542, 537–539.

²⁸ TOLDY Ferenc Kazinczy Gáborhoz, 1855. november 5. és 6., MTAK Kéziratár, M. Ir. Lev., 4-r., 126.

életmű felrémlő eshetősége főként az így kiváltható *hatás* mulékonysága miatt lát-szott aggasztónak. Nincs még szó éjszakai fölébredésről, s végképp nincs olyan borzongató perspektívájú fordulatról, mint Kosztolányi versében: „Ha negyvenéves elmúltál, egy éjjel, / egyszer fölébredsz és aztán sokáig / nem bírsz aludni. [...] Fekszel, nyitott szemekkel, / mint majd a sírban. Ez a forduló az, / mikor az életed új útra tér. / Csodálkozol, hogy föld és csillagok közt / éltél.” (*Ha negyvenéves...*) Ellenben a húsz év múltán felvillantott éjszakai jelenet egyedüli szereplője a közelgő halál nézőpontjából tekint a most még előtte levő életszakaszra, a perspektíva rövidülésével járó szorongással küzdve (már a vágyott idő is legfölbjebb négy év), ettől helyzete drámaibb s valami mélyebbet sejtet.

Megfigyelhető, hogy az önfelzólítás utáni fohász nem is a négy évert könyörög: a fohászokodó itt saját gyengesége legyőzéséhez kér segítséget. Maga az önfelzólítás alig fejezhetné ki világosabban, hogy itt valaki saját magának üzen, meghatározva feladatát, hogy ezáltal új, végső korszakot nyisson életében. „Morzsold le, a mit még lehet, új évig, mondám magamnak: de január 1-jén induljon meg *Magyarország irodalomtörténete a Renaissance óta.*” Megvan tehát az elhatározás, mely a halálig szóló, sőt éppen a halálhoz vezető életszakasz feltárult perspektívájának köszönhető; így e stádium nagyrészt megfeleltethető a Heideggernél ebbe a fogalomkörbe tartozó „Ent-schlossenheit” vagyis „el-határozottság” állapotának, amely éppen „als Sein zum Tode”, azaz mint a halálhoz viszonyuló lét tulajdonsága képes megértésre s jut el a jelenvaló lét legerendőbb igazságához.²⁹ Jelentős adat e végső elhatározásában megjelenő sorrendi csere: noha a Kazinczy-életrajz esetében egy már félig elkészült és intézményesen számon tartott művet kellett volna befejeznie, a Révai-életrajzra meg egy akadémiai pályázat kínált intézményi megrendelést, ami (győzelem esetén) honoráriummal és biztos kiadási lehetőséggel kecsegtetett volna, a halál perspektívájával szembe néző tudós ehelyett a semmiféle külső támogatást nem élvező, csakis általa kigondolt és teljesen új tervet, az átfogó irodalomtörténeti művet részesíti előnyben, ennek elkészítésére mozgósítja erőit, holott számol azzal, hogy a másik két munka így esetleg végleg elmarad. (A tisztán belső indítékból származó mű tervének mindenké fölötti vállalása jellemző a 19. század egyik nyugati alapeszményére, a csak önmagára hagyatkozó emberre, aki elég bátor megszabni saját feladatát, és pusztán szándéka olyan erős tud lenni, mint mások számára a külső szükségyszerűség hatalma.³⁰) Toldy feljegyzése szerint a „Morzsold le” és „induljon el” igék által az önfelzólítás beszédaktusa (egy irányító és utasító, angol szakszóval „directive” fajtájú beszédaktus) csakugyan megfogalmazódott, s noha nem okvetlenül *hangzott* el, akár hallgatagon is közelebb lehetett egy konkrét felszólításhoz, mint a heideggeri „Ruf”, amely eleve mindig hallgatás által történik, és egyáltalán nem nevez meg hétköznapi feladatot.³¹

²⁹ Martin HEIDEGGER, *Sein und Zeit*, i. m., 296–306; Uő., *Lét és idő*, i. m., 496–509, 700.

³⁰ Vö. Ralph Waldo EMERSON, *Self-Reliance = The Complete Prose Works of Ralph Waldo EMERSON*, ed. G. T. BETTANY, London, Ward, Lock & Bowden, é. n., 22.

³¹ Martin HEIDEGGER, *Sein und Zeit*, 296; Uő., *Lét és idő*, i. m., 494–495.

Toldy feljegyzésének különös jelentőséget ad, hogy az önfelzáróítás, amelyről tudósít, egy olyan élet utolsó ismert tudati eseménye, amelynek irányát már régóta önmeghatározó aktusok szabták meg, sőt a sorozatos önmegalkotás e modellje egészében is egy felzáróításból ered, mely fél évszázaddal korábban hangzott el, éppen a névválasztás sorsdöntő pillanatában. Amikor ugyanis Kazinczy arról értesült, hogy Schedel nevű fiatal pártfogoltja írói névként fölveszi a Toldy nevet, egy szemléltető analógiával arra biztatta, hogy vegye fel hivatalos családnévként is, mert ez felel meg a választott hivatásába foglalt identitásnak. „Kérlek, maradj meg mellette, s nemcsak könyveidben, hanem az életben is. Én, ha német, s német író volnék, magamon nem hagytam volna a *La Fontaine* nevet, sem a *König* nevet nem, ha strassburgi nyomtató volnék. Quod sis, esse velis.”³² Kazinczy itt átértelmezve alkalmazza a Martialistól vett latin felsort, amely eredeti szövegkörnyezetében, a X. könyv XLVII. epigrammája végén a boldog élethez szükséges javak áttekintését zárta („Quod sis, esse velis nihilque malis;” műfordításban: „azzá lenni, mi vagy, ne mást akarjál”³³) és azt jelentette, hogy *csak* annyi akarj lenni, amennyi vagy, semmit ne kívánj ennél jobban, vagyis ne áhítozz többre. Kazinczy szemléltető hasonlata (miszerint ha ő maga német és német író volna, nem hagyta volna francia nevet) a párhuzam logikájával azt üzeni tanítványának: te most nem azzá igyekezel válni, ami nem vagy, ugyanis az én szememben (családod eredete, eddigi neved, magyarul nem tudó szüleid és német anyanyelved ellenére) máris magyar és magyar író vagy, nem pedig csupán az *szeretnél lenni*. Ahogy Martialisnál itt a „Quod sis” coniunctivusát csak az alárendelt mondat grammatikája indokolta, és ezért fordíthatjuk egyszerűen kijelentő móddal, Kazinczy sem arra biztatja tanítványát, hogy azzá igyekezzon válni, ami lenne, hanem azzá, ami máris az ő lényege. *Ami vagy, az akarj lenni*: e felzáróítást Kazinczy átvételre, sajátként való elfogadás végett, későbbi önfelzáróítások idézhető alapformulájául ajánlotta tanítványának. Így is lett: Toldy életprogramjának mindvégig fő irányelveként szolgált.

Ezért fontos észrevennünk, hogy ez a formula mennyire hasonlít az önmegszólító verstípus középpontjában megfigyelt alapmondatra,³⁴ mind annak „Légy, ami lenni” (József Attila: *Tudod, hogy nincs bocsánat*), mind pedig „hát légy mi vagy” (Kosztolányi: *Számadás*) változatára, s bár jelentésében, s főként előfeltevéseiben egyikkel sem teljesen azonos, szorosán kapcsolódik azok dilemmájához. Logikai szempontból e dilemmát ma sem jellemezhetnénk találóbban ennél: „lenni *azzá* lehet az ember, ami még nem. Ami már, az maradhat. De itt [tudniillik a „hát légy

³² KAZINCZY Ferenc Toldy Ferenchez, 1826. május 23. = KAZINCZY Ferenc *levelezése*, I–XXI, kiad. VÁCZY János, Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 1890–1911, XX, 25.

³³ MARTIAL, *Epigrams*, ed. and transl. D. R. Shackleton BAILEY, I–III, Cambridge (Massachusetts), London, Harvard University Press, 1993, II, 366–369; MARTIALIS, *Válogatott epigrammák. Electa epigrammata*, vál., szerk., jegyz. és utószó ADAMIK Tamás, ford. ADAMIK Tamás, BABITS Mihály és mások, Bp., Magyar Könyvklub, 2001, 64–65. Az idézett epigrammát TERA VAGIMOV Péter fordította.

³⁴ NÉMETH G. Béla, *Az önmegszólító verstípusról* = N. G. B., *Mű és személyiség*, i. m., 629–631.

mi vagy” esetében] mégis *még* eztán kell *azzá* lennie, ami *már*.³⁵ Eszerint a „Légy, ami lennél”-hez képest a „hát légy mi vagy” logikai paradoxona éppen a feltételes módú „lennél” helyébe lépő „vagy”, ettől ugyanis a „légy [az]” felszólítás jelentésének valamiképpen át kell értelmeződnie. A „Légy, ami lennél” még belül marad a szokásos logikán, vagy legalábbis értelmezhető annak jegyében: József Attilánál „a létigének a feltételese áll: azzá légy, ami nem vagy, ami akkor lennél, ha külső-belső helyzeted önmegalkotásodat, személyiséged megalkotását megengedné”; ezzel szemben Kosztolányinál a mellékmondat kijelentő módú, itt a választás sürgetése „egzisztencialista értelmű”, amennyiben „az ember önmaga lényegét választhatja, azt, ami már van, ami már eleve, sorsszerűen adva van”, itt tehát a választást mint lehetőséget voltaképpen „az erkölcsi személyiség megalkotása szempontjából, idézőjelesen kellene használni”.³⁶ Bár az utóbbi versértelmezés nem hivatkozik megadott heideggeri szöveghelyre, az ember lényegének „egzisztencialista értelmű” választása mint követelmény nyilván a *Sein und Zeit* egyik alapgondolatára utal, miszerint az ember lehetőségként már azt is magában hordja, amit még nem tudott megvalósítani, s épp ezért szólíthatja fel magát saját lényege választására. „Das Dasein ist aber als Möglichsein auch nie weniger, das heißt das, was es in seinem Seinkönnen *noch nicht* ist, *ist* es existential. Und nur weil das Sein des Da durch das Verstehen und dessen Entwurfcharakter seine Konstitution erhält, weil es *ist*, was es wird bzw. nicht wird, kann es verstehend ihm selbst sagen: »werde, was du bist!«.”³⁷ „De a jelenvalólét lehető-létként soha nem is kevesebb, azaz egzisztenciálisan már *az*, ami lenni-tudásában *még nem*. S csak mert a jelenvalóság léte a megértés által és ennek kivetülés-jellege által konstituálódik, minthogy *az*, ami lesz, illetve nem lesz, csak azért mondhatja értőn önmagának: »Légy, ami vagy!«”³⁸ Az utóbbi önfelszólítás formailag Kosztolányiéval vág egybe, de gondolatilag, azaz mint az idézett heideggeri passzus végkövetkeztetése, vagyis a lehetőségként adott én megvalósításának parancsa, József Attiláétól sincs messze.

Ezekhez képest érthetjük meg igazán, hogy Kazinczy nem egészen abban az értelemben vonatkoztatja Toldy helyzetére a martialisi szentenciát, ami az epigramma eredeti kontextusából következett volna. Ugyanis Martialisi epigrammájának beszélő alanya arra biztatja barátját, s közvetve az olvasót, hogy törekedjen örökölt társadalmi helyzete s bármi egyéb adottsága elfogadására, majd ezáltal okos kihasználására; vagyis az epigrammai formulában pusztán erre vonatkozott a „velis” (akard), s arra már nem, hogy a megszólítottnak még a személyes identitására nézvést is csupán *akarnia* kellene, mivé válik. Ellenben Kazinczy arra célzott, hogy csak Toldy választásán múlik, azaz tőle, az ő akaratától függ, mivé lesz, s mivel már lényegileg választott is, most már csak nevét kell ehhez igazítani. (Kazinczy szerint tehát annak is *volt* lehetősége, hogy az ifjú

³⁵ *I. m.*, 646. (Kiemelések az eredetiben.)

³⁶ *I. m.*, 651.

³⁷ Martin HEIDEGGER, *Sein und Zeit*, i. m., 145. (Kiemelések az eredetiben.)

³⁸ Martin HEIDEGGER, *Lét és idő*, i. m., 285–286. (Kiemelés az eredetiben.)

Schedel német íróvá váljék. Később mások is úgy gondolták, hogy a fiatalember választhatott, ennél fogva másként is választhatott volna, s legfőljebb az lehetett a kérdés, hol milyen szerepet vívott volna ki magának; egy feltevés szerint német íróként talán épp ő emelte volna a magyarországi német irodalmat európai magaslatra, ám helyett abban segített, hogy a hazai németséget megnyerje a magyar kultúrához való hasonulás ügyének;³⁹ más vélemény szerint nem kaphatott volna hasonlóan nagyszabású szerepet a német irodalomban és tudományban, mint amelyet éppen az asszimiláció jóvoltából itt, az épp szerveződő magyarban szerezhett.⁴⁰

Kazinczy szerint sokkal többről volt szó egy társadalmi szerep megszerzésénél: tanítványa azzá válhat, ami lenni akar, mégpedig a martialisi sornak tulajdonított új értelemben, ami (számunkra) sajátosan egyesíti a „Légy, ami lennél” és a „hát légy mi vagy” sajátosságait. Egyrészt Kazinczy a „Légy hát mi vagy” értelmében tanácsolta a „Quod sis, esse velis”-t, vagyis a választást ő is egy már adott, egyszer már megválasztott lényeg újrválasztásaként ajánlotta, ami logikailag nincs messze a választás egzisztencialista fogalmától, s ahhoz hasonlóan egy már megtörtént választás újbóli választásának, pótló-választásnak, illetve vissza-választásnak is lehetne hívni.⁴¹ Ezután Kazinczy, mintegy ennek kiegészítéseként, a „nemcsak könyveidben, hanem az életben is” intelmével arra biztatta a fiatalembert, hogy egészen és mindenestül azzá akarjon lenni, amivé választott lényege és társadalmi szerepe szerint már lett. Másrészt azonban a Kazinczy tanácsolta „Quod sis, esse velis” *betűjéhez* híven Toldy más értelemben, azaz épp a „Légy, ami lennél” jegyében is választhatta a magyar literátorságot, majd azon belül az irodalomtörténeti hivatást. Ezt sugallta Kazinczy levelének útrabocsátó befejezése is, mely szűkebb értelemben a líra abbahagyásának gondolatát hagyta jóvá, de ünnepélyes pátosza lényegibb döntésnek, a saját feladat szuverén kiválasztásának szolt, megvilágítva, hogy milyen értelemben idézte Kazinczy a „Quod sis, esse velis”-t: „Édes barátom, írj a' mit akarsz, tégy a' mit tetszik, az mindég jó lesz, mert Te nem vagy az, a' ki a' mit tészesz vagy írsz, sokszori figyelmes vizsgálat nélkül csinálja. [...] A te neved nem sülyedhet homályba. Válasszd magad a' mezőt. Aderit vocatus Apollo.”⁴² A „mező” itt műfajt és hivatást egyaránt jelent, a rejtelmes utaláshoz pedig az *Aeneist* jól ismerő fiatalembernek nem kellett magyarázat: tudhatta, hogy a biztató szavak az Aeneásnak mondott papi jóslatból valók, a III. könyv 395. sorából, ahol Aeneas lelkében egy korábbi rémes jövendölés iszonyatát akarták eloszlatni. Toldy ebből megérthette, hogy Kazinczy most általuk (és a több mint megtisztelő párhuzam által) őbelé akar erőt önteni a várható akadályok legyőzésére: „fata viam invenient aderitque vocatus

³⁹ SZERB Antal, *Magyar irodalomtörténet*, Bp., Révai, 1943, 275.

⁴⁰ NÉMETH László, *Kisebbségben* = N. L., *Sorskérdések*, s. a. r. GREZSA Ferenc, Bp., Magvető–Szépirodalmi, 1989, 416.

⁴¹ NÉMETH G. Béla, *Az önmegszólító vertípusról* = N. G. B., *Mű és személyiség*, i. m., 651; FEHÉR M. István, *Martin Heidegger*, i. m., 174.

⁴² KAZINCZY Ferenc Toldy Ferenchez, 1826. május 23. = KAZINCZY Ferenc *levelezése*, i. m., XX, 25–26.

Apollo”, azaz „majd lel a Sors kiutat, ha pedig hívod, jön Apolló”.⁴³ Eszerint a *vocatio* önálló, csak Toldy akaratától függő megválasztása és a *vocatus*, azaz a hívott Apolló segítségével úgyszólván bármit lehetővé tesz, így Toldy azzá is válhat, ami addig *nem* volt, vagyis ami nem vágott egybe az ő német anyanyelvű hungarusként eleve adott lényegével.

Nem véletlen, hogy pályája során Toldy olyan előszeretettel fordult vissza Claudianushoz, a római irodalom más nyelvből jött klasszikusához, s hogy rendre olyasmint választott jelképül magának, ami a saját adottságain kívül esett: például törzsökösnek hangzó, nemesi, sőt (mint Bajza szóvá is tette) kálvinista csengésű nevet, s más vonatkozásokban is egy őt kiegészítő, úgyszólván komplementer alakmást.⁴⁴ Mindezzel a nemzeti tudományként művelt irodalomtörténetírás alapító atyja akarva-akaratlanul példát adott az irodalomtörténeti hivatás művelésének ekkortól hagyományozódó kettős feltételére: annak lenni, ami e szerep lényege szerint vagy, illetve, ha nem vagy eleve az, azzá válni. Nem elég megtanulni, azaz elsajátítani valamit: válni kell valamivé. Toldy emlékét később Beöthy azért ünnepelte azzal, hogy „Áldott legyen az a bölcső, mely magyarrá ringatta”,⁴⁵ mert úgy gondolta, nem *született* magyarnak. Valamivé válni pedig hasonulás: már itt felsejlik, mind a kettős logikai képletben, mind e hivatás modern magyar alapítójának pályafutásában, hogy milyen szorososan kapcsolódik ez a hivatás az asszimiláció társadalomtörténetéhez, s miért nem lehet alapítójának pályafutásáról úgy monográfiát írni, hogy az egyúttal ne legyen e társadalomtörténeti jelenség esettanulmánya.⁴⁶ Nem mintha vele kezdődne a magyar tudós asszimilációja, hiszen Bod Péter a *Magyar Athenas* előbeszédében már elismerően tekint vissza a korábbiak hosszú sorára. („Vagynak ezen magyar tudósok seregekben némelyek erdélyi szász és magyarországi tót nemzetből valók is: de azok mind olyanok, akiktől nem lehet sajnállani a magyar nevezetet. Ugyanis azok magok is magyaroknak vallották az idegen országokban magokat; írásaik által is nagy ékességére voltak a magyar nemzetnek, az idegen országbéliektől is magyaroknak tartatnak. Megmutatták azt szorgalmatos fáradságokkal, hogy ők méltán megérdemlik, hogy haza fiainak neveztessenek.”⁴⁷) De Toldy a magyar tudósok seregéből (saját szándéka szerint) mint kifejezetten a *nemzeti* irodalom történetének narrátora magasodott az irodalomtörténeti hivatás emblematikus alakjává, ezért különösen sokat mondó, mondhatni jelképvényű, hogy magyarrá még neki is *válnia* kellett.

---

⁴³ VERGILIUS, *Aeneis*, szövegmond., ADAMIK Tamás, I–II, Bp., Tankönyvkiadó, 1988–1990 (Auctores Latini, XXI–XXII), I, 157; VERGILIUS *összes művei*, ford. LAKATOS István, Bp., Európa, 1984, 167.

⁴⁴ DÁVIDHÁZI Péter, *Egy nemzeti tudomány születése. Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*, Bp., Akadémiai–Universitas, 2004, 619–652, 329–330.

⁴⁵ BEÖTHY Zsolt, *Elnöki megnyitó beszéd*, KisfTÉ XL (1905–1906) Bp., 1906, 118.

⁴⁶ Az ELTE Angol–Amerikai Intézetében rendezett könyvbemutatón a beszélgetést vezető Takács Ferenc utalt arra, hogy az ő olvasatában az *Egy nemzeti tudomány születése: Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet* egyúttal az asszimiláció társadalomtörténeti esettanulmánya.

⁴⁷ BOD Péter, *Magyar Athenas*, vál., s. a. r., jegyz., utószó TORDA István, Bp., Magvető, 1982, 246.

„Ezzel tartozol a hazádnak úgy, mint nevednek!": egy hivatás kötelezettségi rendje

Ahogy majd Heidegger elválasztja a gond általi felhívást a konkrét teendőkre vonatkozó tanácsadástól, a felhívást intéző gond tárgya Toldy önmegszólító feljegyzésében sem tévesztendő össze a konkrét feladattal. Nem egyszerűen a tervezett irodalomtörténeti mű megírásával azonos, hanem annak jelentőségével a lelkiismeret számára, ahogy ezt a felhívás részét képező, közvetlenül az önfelszólítás után sorolt, felkiáltójeles magyarázat leszögezi: „Ezzel tartozol a hazádnak úgy, mint nevednek!” Amit tehát a „Ruf der Sorge” elsősorban tudatosít, az a tartozás. Toldy számára a hazához való tartozás érzete korábban is összeszövődött a hazának való tartozásával, s ez mint irodalomtörténeti munkájának ösztönzője már első irodalomtörténete előszavában megjelent. Ott, 1851-ben, így ígérte meg a művéből egyelőre kimaradt részek pótlását: ez „azon nagyobb munka köteles feladása, mely, ha Isten megrendült egészségemnek csak ennyire is kedvez, a jelent fogja követni, hogy általa lerójam azon szent tartozást, mellyel magamat állásomnak úgy, mint hazámnak lekötve érzem.”⁴⁸ Nemcsak itt szent ez a tartozás, hanem kimondva vagy kimondatlanul annak számít nála mindenütt, így 1875-ös magánfeljegyzésében is, mert hazájának szól, ami a reformkor neveltje számára eleve szakrális fogalom, s ugyanolyan áhitatot követel, akár a nyilvánosság előtt gondolkozik róla, akár belső magányában.

Nem Toldy az első irodalomtörténész, aki a hazának írt, hiszen már Bod Péter is ezt tette,⁴⁹ s Toldy korában persze nemcsak az irodalomtörténész érezte, hogy művével tartozik, hiszen Arany is megkönnyebbülten zárta a Toldi-trilógia utolsóként megírt részét azzal, hogy „csak ez egy munkámmal igazán tartoztam”, de Toldy feljegyzésében az önmegszólító *tartozol* igét szorosabb értelemben is komolyan vehetjük. Kapott valamit, amit (vagy amihez legalább megközelítőleg hasonló értékű másik dolgot) illik visszaadni, s ez a valami ebben a kontextusban nem kevesebb, mint a saját társadalmi szerepét is kijelölő hivatása, valamint az ehhez, főként az irodalomtörténeti narrátorául létrehozott nemzetképviselői én, amivel ő eddigre (mint e feljegyzése is tanúsítja) már magánemberként is szinte teljesen azonosult. Felfogása szerint hazáján kívül nevének, azaz önmaga jelképének tartozik a művel, de önmagáért is hazájának tartozik; végső soron a mű hivatott leróni vagy legalább részben törleszteni az irodalomtörténész tartozását azért, hogy *önmagát* megalkothatta. Első pillantásra a „Ruf der Sorge” felhívásába beillő „tartozol” igének itt éppen a legkevésbé heideggeries vonzatai lesznek sokatmondóak. Annyi igaz ebből, hogy haza és személynév általánosságban már kívül esnének a *Sein und Zeit* gondolatvilágán, de a Toldynál kapott jelentésükben mégsem egészen idegenek attól. Ugyanis a megírandó művet szorgalmazó tartozásérzet épp azért lehetett az irodalomtörténész legnyomasztóbb, álmában sem enyhülő gondja, mert nem pusztán egy alkalmi megrendelőnek vagy intézménynek, hanem hazájának és nevének való tartozásra, sőt a

⁴⁸ TOLDY Ferenc, *A magyar nemzeti irodalom története*, I–II, Pest, Emich Gusztáv, 1851, I, vii.

⁴⁹ BOD Péter, *Magyar Athenas*, i. m., 248–249

magaválasztotta Toldy név eleve sorsdöntőnek szánt jelképiségen át közvetve a saját, önalkotta személyisége iránti kötelezettségére emlékeztette. Nevét először, 1826-ban, csak írói névként, főként a költői és kritikusi szerephez választotta, de amikor az 1846-ban már családi névül, a helytartótanácsnál kérvényezett, majd az elutasító válasz megfellebbezése nyomán a kancellárián engedélyezett nevet 1847-ben fölvehette,⁵⁰ már nagy irodalomtörténetési feladataira készülődött, s nemsokára e név a nemzeti irodalom történetének szerzőjét jelölte; 1875-ben tehát már annak a névnek tartozik az utolsó művel, amely foglalata mindannak, amivé és akivé ő vált, azaz (hungarusból) magyarrá, literátorrá, majd kifejezetten irodalomtörténésszé, egy általa nemzetinek szánt tudomány (ekkorra már a parlament által is megtisztelt) alapítójává.

Haza és név itteni felbukkanásának a sorrendje sem közömbös. Ha átgondolatlan vagy akár öntudatlan döntés műve is, mindenképp jellemző Toldyra. Ő csakugyan kezdettől a választott haza nyelvén, kultúráján, azaz a maga *közösségi* meghatározottságain át, azok szempontjaihoz igazodva jutott személynevéhez, sőt mondhatni saját magát, egész személyiségét, énjének minden, számára lényeges vonatkozását a haza *felől* és *által* határozta meg, vagyis önalkotása minden lényeges vonatkozásban a haza vagy nemzet közbeiktatásával és segítségével történt. Ahogy éppen e bensőséges, csak magának szánt jegyzetében felbukkanó „nemzetem Istené” mutatja, irodalomtörténetési pályája és egyben magánélete végső gondjáról törperegve még a transzcendencia is a nemzeten keresztül vált számára megszólíthatóvá. Így a tartozásra figyelmeztető és törlesztésére sarkalló önfelszólítás, amit az előző mondat a „mondám magamnak” formulával ír le, nem annyira kizárólagosan egyszemélyes aktus, mint e formulából hihetnénk, s noha a felhívó és a felhívott ugyanaz a személy, a felhívás a haza szempontjainak és elvárásainak közbeiktatása után s mintegy azokhoz igazítva jut el a címzetthez. Ezek a szempontok és elvárások persze itt már rég nem külsődlegesek, hanem beépültek a személyiségbe, sőt a személyiség nagyrészt ezek teremtménye, tehát a felhívásnak nem kell kilépnie az egyénből, mielőtt visszajut hozzá, hanem csupán emlékeztetnie kell magát rég elsajátított s immár saját magát alkotó tartalmaira. Némi közvetettség egyébként a heideggeri „Ruf” útján is megfigyelhető: a „Dasein” mint felhívó lény nem egészen azonos a „Dasein” mint felhívott lényvel, egyik a lenni-tudásra emlékező és emlékeztető ember énje, másik az attól elmaradt, önnön lehetőségeitől eltávolodott, már-már a „das Man” („akárki”) arctalanságába vesző s emiatt szorongó emberé. A lenni-tudás („Seinkönnen”) azonban itt elemi és egyetemes létfilozófiai fogalom, nem történelmi és nemzeti, mint a haza, s bár a szó használatos volt már a Heidegger előtti német filozófiában (például Schellingnél a régies „Seynkönnen” alakban Istenre vonatkoztatva, de már tartalmazva azt a jelentéselemet, amelyet Heidegger majd kiaknáz⁵¹), nem hozza magával egy régebbi korszak olyasféle ethoszát és páto-

⁵⁰ Vö. DÁVIDHÁZI Péter, *Egy nemzeti tudomány születése*, i. m., 315–356.

⁵¹ Erre és a szó előfordulásainak szöveghelyeire Schellingnél Fehér M. István hívta fel a figyelmet; vö. F. W. J. SCHELLINGS *sämtliche Werke*, hrsg. K. F. A. SCHELLING, Stuttgart, Augsburg, J. G. Cotta, 1856–61, I. Abteilung: Bände 1–10, II. Abteilung: Bände 1–4. I. Abt., Bd. 8, p. 305; I.

szát, mint amelyet Toldy szövegében a zengzetes „hazádnak” szóalak egykor hordozott. Heidegger szerint a „Ruf”, azaz felhívás különben is hallgatagon, csönd által történik, így nincs *mivel* utalnia egy korábbi szövegre. Toldynál a lelkiismeret csakugyan megszólal, s nyelvének olyan retorikája és utalásrendje van, amely feleleveníti saját előtörténetét.

Hazádnak: e hívószó biztosan felidézhetette Toldy ifjúkorának sorsdöntő élményvilágát. Hajdani barátja és munkatársa, az általa szinte kezdettől új magyar klasszikusként becsült (és írásaiban ekként értékelt) Vörösmarty 1836-ban pontosan ezzel kezdte *Szózat*ának nyitósortát: „Hazádnak rendületlenül / Légy híve, ó magyar;”, a szó e költemény végén megismétlődött („Légy híve rendületlenül / Hazádnak, ó magyar;”), sőt kimondva-kimondatlanul a közbülső versszakok is a hazának való tartozás holtig nem múló kötelezettségét sugallták. Vörösmarty ódáiban írott szózatának, azaz lelkesítő beszédének e felszólítása Toldy öregkori, immár a halállal szembenéző magánfeljegyzésében önfelszólításként visszhangzik. Mindkét esetben irányító és utasító beszédaktusok szerepelnek, s a reformkori hazafias költészetben is úgy, hogy hatásuk cáfolja a beszédaktus-elmélet kezdeményezőjének véleményét, miszerint versben a beszédaktusok „nem komolyan” működnek, vagyis hogy a költemény sajátos nyelvhasználatában következményeik nem lehetnek olyanok, mint a hétköznapi nyelvben lennének.⁵² Toldy példáján is láthatjuk, hogy a *Szózat* felszólításai a kortársakat ugyanúgy ösztönözték, sőt még hatásosabban, mintha nem versbeli buzdításként hallották volna őket. Nemhiába írta e versről 1865-ben, hogy „az üdülő [értsd: erőre kapó] nemzetet, nagy és bús emlékezetei és szent akarata nevében, hű és kitűró küzdelemre lelkesíti”:⁵³ saját elkötelezettségét is részben ez a szöveg lelkesítette mindvégig. Öregkori feljegyzésében a haláláig megmaradt életidő feladatán töpreng, s a *Szózat* nyitószava magával hozza Vörösmarty költeményéből és a reformkor benne összegződő ethoszából⁵⁴ a haza képzetének korabeli jelentését, egyetlen metaforába foglalván a szülőföld mint táj képzetét és az ezeréves történelem minden véráldozatát, hasonlóan a már Kölcsey *Hymnus*ában, Toldy saját ifjúkori verseiben, sőt a század elejének hazafias magyar érzelmű, de még német nyelvű költészetében egyaránt használt haza metafora (mégoly változó költői értékű) példáihoz, és teljes összhangban Toldy irodalomtörténeteinek nemzetképeseleti beszédmódjával, amely e metaforikus hagyományt átvéve többes szám első személyű birtokviszonnyal utalhatott a magyar történelem olyan régmúlt eseményeire is, amelyekhez az ő vér szerinti őseinek még nem lehetett közük.

Abt., Bd. 10, pp. 263, 265, 303, 308; II. Abt., Bd. 1, pp. 289, 391, 395–396; II. Abt., Bd. 2, pp. 35, 42, 81–2, 101, 141–2, 143, 152, 153, 156, 160, 170, 258, 383, 577; II. Abt., Bd. 3, pp. 64, 230–1, II. Abt., Bd. 4, p. 347. – Ezúton köszönöm Fehér M. Istvánnak, hogy tanulmányom kéziratához több fontos észrevételt fűzött.

⁵² John AUSTIN, *How To Do Things with Words*, eds. J. O. URMSON, Marina SBISA, Oxford, New York, Toronto, Melbourne, Oxford University Press, 1980, 104.

⁵³ TOLDY Ferenc, *A magyar nemzeti irodalom története a legrégebb időktől a jelenkorig rövid előadásban*, I–II, Pest, Athenaeum, 1872–1873³, II, 148.

⁵⁴ A *Szózat* korabeli motívumokat összegző szövegvilágáról lásd KOROMPAY Bertalan, *A Szózat eszmévilágához*, It, 1958, 439–440.

Toldy önfelszólítása nem egyszerűen közlés, nem is csupán beszédaktusok sora, hanem a hozzá kapcsolódó fohással együtt egy sajátos *szertartásba* illeszkedik, s a fohásban is előforduló (itt kérő fajtájú) beszédaktusok létfeltételét épp ez szavatolja. A feljegyzés szerint e szertartás sem teljesen egyszemélyes, hiszen a *házának* való tartozás korábbi gondolatához illeszkedve a *nemzet* Istenéhez fordul („Ó légy velem nemzetem Istene”), még mielőtt az egyéni gyöngeséget megvallva segélyhívó könyörgésbe torkollik („ne engedj többé nyavalyognom, csüggednem!”⁵⁵), azaz ezúttal is a közösségi meghatározottság közbeiktatásával szól mind Istenhez, mind önmagához. Mindez eltér a heideggeri gondolatmenettől, amely nem utal sem nemzetre, sem Istenre, bár a *Lét* fogalma talán épp az utóbbi hiányában kap benne magasztos, egyesek szerint transzcendenciát pótló szerepet, s épp az 54-ik és 60-ik paragrafus között (különösen a Németh elemezte 57-ikben) válik halandóság, bűn és lelkiismeret szekularizált teológiájává.⁵⁶ Miután egy előzőleg (a 42. paragrafusban) preontológiai tanúbizonyisággként idézett ókori fabula eredetmondája szerint *Cura*, azaz a kettős értelmű (aggódó fáradozást és odaadó gondoskodást egyaránt jelentő) Gond teremtette meg az embert,⁵⁷ az 57. paragrafus a Gond (die Sorge) hívását megfelelteti a lelkiismeret hívásának, ami belülről és felülről jön („Der Ruf kommt aus mir und doch über mich”), de nem egy tőlünk idegen hatalomtól származik s nem is egy önmagát kinyilatkoztató személyként, illetve Istenként szól hozzánk.⁵⁸ Bármennyire csábító lehetne e felülről jövő hívást, mely ráadásul *csendként* szól, hasonlóan képzelnünk mondjuk az Illés próféta által hallott „halk és szelíd hang”-hoz, amely Istentől eredt (1Kir 19,12), e heideggeri passzus egy kommentárja találónan állapította meg, hogy itt a lelkiismeret hívását nem volna helyes valami másból származtatni, vagyis nem tanácsos sem teológiailag, azaz Isten hangjaként értelmezni, sem lélektanilag vagy szociológiailag, azaz általános szabályoknak, illetve a közösség hangjának belsővé tételéből származó üzenetként felfogni, mert úgy a lelkiismeretet önálló jelenségből valami másnak a megjelenítőjévé, végső soron pusztá látszattá fokoznánk le, ami eltérne a heideggeri szöveg logikájától.⁵⁹ Ebben is különbözik Jungtól, aki a lelkiismeret lényegéhez számította annak kinyilatkoztatását, hogy mint *vox dei* szólal meg, s ezt az állítást jelenségeként vizsgálándónak, bár igazságtartalmára nézvést ellenőrizhetetlennek tartotta.⁶⁰

Ugyanakkor élménye önértelmezésénél mintha Toldy is nyitva akarná hagyni a természetfölötti sugallat irányító szerepmintájának lehetőségét. Nyilvánvalóan

⁵⁵ TOLDY Ferenc *hátrahagyott írataiból*, i. m., 135.

⁵⁶ Vö. NÉMETH G. Béla, *Mű és személyiség*, i. m., 638; Stephen MULHALL, *Heidegger and Being and Time*, London, Routledge, 1996, 113–136.

⁵⁷ Martin HEIDEGGER, *Sein und Zeit*, i. m., 196–200.

⁵⁸ *I. m.*, 275.

⁵⁹ Andreas LUCKNER, *Martin Heidegger: »Sein und Zeit«. Ein einführender Kommentar*, 2., korrigierte Auflage, Paderborn, München, Wien, Zürich, Ferdinand Schöningh, 2001, 116–117.

⁶⁰ C. G. JUNG, *A lelkiismeret lélektani szempontból* = C. G. J., *Alom és lelkiismeret. Három írás*, ford. BODROG Miklós, Bp., Európa, 1996, 78–79.

ismerte az álomban és ébredéskor vagy éppen a kettő közti révült (mint ő mondja) *félébrenlétben* hallott felszólítás bibliai ősmintáit, az isteni szándékot nem próféta-
táknak, illetve prófétáknak közvetítő álom eseteit (1Móz 20,3 és kk, 31,10–11; 31,24, 37,5 és kk, 40,5 és kk, 41,7 és kk, Dán 2,1 és kk; illetve 4Móz 12,6; 5Móz 13,1 és kk; Dan 1,17), s amikor úgy fogalmaz, hogy a jelenetbe valami végzetserű is beszűrődött, a félébrenlétben kapott útmutatás komolyanvételét ezek némelyikének emléke is ösztönözhet. Ugyanakkor talán szintén bibliai példák nyomán számol annak lehetőségével is, hogy álma mégsem természetfölötti üzenet, hiszen még egy-egy próféta Istenre hivatkozó álma is megtevesztőnek bizonyulhatott (Jer 23,27, 27,9, 29,8; Zak 10,2). Amikor pedig Toldy a hazának való tartozásra utalva arra ösztönzi magát, hogy tegyen eleget történelmi közössége elvárásainak, a segélykéréssel mégiscsak egy isten hangját akarja hallani. S ahogy épp a „hazádnak” reformkori hívószóra, itt az egész (egyszerre nemzeti és vallási áhítatú) magánszertartásra szintén ifjúkorában kaphatott ösztönzést, ugyanis a reformkor nemzetvallási érzülete illőnek tartotta az ilyesféle lelki előkészületet egy-egy nagy feladat előtt. Egyetlen példa: Kölcsey a pozsonyi országgyűlés kezdete előtt (1832. december 13-án) szállására visszahúzódva szintén önmegszólítással gyűjtött erőt a rá váró feladathoz, s Istenhez fohászkodva kérte, hogy Hunyadi, Szondi, a Zrínyiek s mások áldozatkészségének példái nyomán ő is szolgálhassa hazáját. „S te mi fogsz érette tenni? [...] Oh jól érzem én, mit és mennyit kellene tennem: te pedig ott fenn, vagy itt benn, ki mindeddig tisztán megőrzéd e kebelt, adj segédet mindvégiglen!”⁶¹ Persze itt Kölcsey országgyűlési képviselőként, azaz hivatalos megbízatása értelmében képviselte megyéje, illetve azon át nemzete ügyét, ami nem egészen ugyanaz, mint amikor egy tudós értelmezi nemzetképviselőként soron következő irodalomtörténeti feladatát, de a fohászban végződő kis magánszertartás lélektana ugyanaz. Toldynál e rituálé is közrejátszik abban, hogy a bizonyosságtudat, amihez eljut a halála közelségével számot vető éjszaka végén, erős és maradandó vízváltástónak ígérkezik („Hajnalkor fölébredvén ismét, újra s szintoly erősen állott a szándék [...] Ettől fogva erősebbnek, derültebbnek érzem magamat, testileg is épebbnek. A munka fogja edzeni erőmet is”), s hogy már határozottan szembefordulhat saját addigi gyöngegségével, annak végleges lerázását remélve: „nemzetem Istene, ne engedj többé nyavalyognom, csüggednem!”⁶²

Sokatmondó, hogy a hivatás képzetvilága itt milyen közel van a transzcendenciahoz, azaz Toldynak a *vocatio* gondjától milyen kis lépést kell tennie az *invocatio* segélykéréséig. Ahogy valaha, 1826-ban, Kazinczy az „Aderit vocatus Apollo” vergiliusi biztatásával bátorította hivatása és műfaja kiválasztására, végső soron pedig önmegvalósításra, azt sugallva neki, hogy Apollót csak hívnia kell, s az segítségére jön, most, fél évszázaddal később, 1875-ben a már hivatása díszének számító irodalomtörténész nem a klasszikus ókori istenséget hívja, nem is közvet-

---

⁶¹ KÖLCSEY Ferenc, *Országgyűlési Napló*, s. a. r. VÖLGYESI Orsolya, Bp., Universitas, 2000 (Kölcsey Ferenc minden munkái, sorozatszerk. SZABÓ G. Zoltán), 10–11.

⁶² TOLDY Ferenc *hátrahagyott irataiból*, i. m., 135.

lenül Istent vagy a maga Istenét, hanem kifejezetten a *nemzete* Istenét. Ez nem is a Toldy katolikus egyházának Istene, mivel az egyetemes volna, tehát nem lehetne csupán egy nemzeté, másfelől pedig a nemzetbe nem csak katolikusok tartoznak. Ahogy Toldy könyveinek címe szerint ő ekkor már negyedszázad óta a nemzeti irodalom történetét írja, úgy Isten is a nemzete Istene, ez a nemzeti Isten ad transzcendenciát irodalomtörténeti hivatásának, s utolsó feljegyzésének fohásza valóságos kis imaként hozzá fordul segítséget kérni utolsó nagy munkájához. Ebben főként az a leletértékű mozzanat, hogy egy bensőséges magánéleti aktus nem publikálásra szánt leírásában fordul *nemzete* Istenéhez. Hiszen egyébként például a *Magyar Athenás* nyilvánosságra szánt előbeszéde szerint már Bod Péter is a hazának tett szolgálat erkölcsi kötelessége jegyében fogott hozzá irodalomtörténeti életrajz-gyűjteményéhez, de az égre tekintvén ő mégis közvetlenül a maga istenére gondolt.

Mindazáltal az az indulat, melynek minden emberben meg kell lenni, engemet is arra ösztönöz, hogy amit felebarátainak hasznokra és a magyar nemzetnek tisztességére s ékesítésére ítélek lenni, abban ne légyek csak hallgatással, hanem ami tőlem kitelhető, azt véghezvigyem. Mert valamiképpen a hazának ártani nem szabad, azonképpen annak nem használni, mikor lehetne, nagy véték. A vitézek bosszúálló fegyverekkel, a bölcsök okos tanácsokkal oltalmazzák a hazájokat, én, ha írópennámmal valami keveset használhatok, azért az én kegyelmes ISTENEMÉ legyen a dicsőség.⁶³

Jellemző a szóhasználat, mely közvetlenül önfelszólító igék nélkül is az önfelszólítás hagyományához tartozik: Bod a felebarátai és nemzete iránti buzgalommal, amelynek szerinte meg *kell* lennie benne, *ösztönzi* magát; ehhez illeszkedik a könyv egy másik előszövegének buzdító figyelmeztetése, miszerint az itt vállalt nagy feladatot egyetlen ember nem is tudja elvégezni, de minden tőle telhetőt meg *kell* tennie.⁶⁴

Bod Péterről Horváth Jánosig és Szerb Antalig: egy hivatás érzületi öröksége

Módszertanilag nagy váltásra került sor Bod betűrendes életrajzi lexikonától Toldynak a nemzet egész írásbeliségét felölelő nagyelbeszéléséig, ezután újabb változás, hogy a narratíva tárgyválasztása fokozatosan szűkül Horváth János irodalomtörténetéig, de mindeközben az irodalomtörténeti hivatástudat egyetlen megszakítatlan *érzületi* hagyományba illeszkedik. Ennyiben a műve beköszöntőjében önmagát buzdító Bod már hasonlít a nagy feladata előtt nemzete Istenéhez fohászoló Toldyhoz, majd az irodalomtörténetet magába szállásra buzdító Horváthhoz. Jelképérvényű, ahogy Horváth 1912-ben, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság első közgyűlésén felolvasott titkári jelentésében végül megáll Bod nevé-nél, „a legelsőnél, mely magyar nyelvű irodalomtörténetet jelent”, és maga is reformkorias hangon tudósít arról, hogy „koszorút küldöttünk Bod Péter magyarigeni sírjára, kinek születése kétszázadik évfordulóját ünnepelte, munkás-

⁶³ BOD Péter, *Magyar Athenas*, i. m., 248–9.

⁶⁴ I. m., 241.

sága egykori színhelyén, a nagyenyedi református kollégium ifjúsága és tanári kara, méltán dicsőítvén az egykori életnek a sírhalom terhén is győzelmes érdemét.”⁶⁵ Mi több, Toldy önfelszólításának és fohászának nemzeti jellegétől egyenes út vezet Horváth hangsúlyozottan nemzeti tudományfelfogásához, amelyet ezúttal is kiemel: „Az irodalomtörténet munkásainak sokáig fölötte gyér, de később, különösen Toldy Ferenc óta egyre tömöttebb hadsora nem hiába áldozta fel legjava erejét e különösképpen nemzeti tudományszak gyarapítására.”⁶⁶ Amikor itt Horváth arról beszél, hogy az irodalomtörténészek hada „legjava erejét” áldozta fel, szinte ugyanazt a kifejezést használja, mint Toldy, amikor eltökélte, hogy a tervezett átfogó irodalomtörténet megírása foglalja el hátralevő évei „ideje javát”; az efféle megfogalmazásokon halványan átütő vallástörténeti ősminta részletező eredeztetésére itt nincs mód, de mintha olyan hajdani áldozásokra utalna, amelyeknél (ahogy arra például 1Sám 15,15 hivatkozik) az állatok legjava került az oltárra. Amikor Horváth úgy fogalmaz, hogy az egyre tömöttebb hadsor *nem hiába* áldozta fel erejét e nemzeti szaktudományért, bizonyára nem túlzás kihallani ebből az itt talán öntudatlanul felidézett, de másutt tudatosan, meggyőződéssel vállalt reformkori mintát, mely a történelemben megnyilvánuló isteni igazságosságra apellál, vallási logikája azonban általánosabb és ősrégi: „Az nem lehet, hogy annyi szív, / hiába onta vért”.

Az 1875-ben utolsó nagy művére készülő Toldy számvetésétől, önfelszólításától és fohászától egyenes út visz Horváthig, aki 1922–23-ban minden irodalomtörténész lelkére köti, hogy tisztázza (szellemi) genealógiai kapcsolatát a tárgyalandó irodalomhoz. „Aki irodalomtörténetet ír, alázattal ismerje fel, hogy ő van e kijelölt helyre állítva, s fogja fel erkölcsi nagyságát annak a viszonynak, melybe ő, a gyarló egyes ember, lépni készül lelki ősei nagy történeti közösségével.”⁶⁷ Horváth itt az irodalomtörténetet mint szaktudományt az irodalmi fejlődés egészének „mintegy *genetikus önismeretévé*” teszi meg, összhangban azzal, hogy az irodalomtörténet-írás mint tudomány „*az irodalmi tudat genetikus önismeretének tudományos szerve*”,⁶⁸ s így amikor mondata az „e kijelölt helyre” utal, akkor nem általában az irodalomtörténész posztjáról, hanem a teljes közösségi múltat átfogó tudósi nézőpont felelősségéről beszél. Ugyanakkor Horváth intelmében a munkájára készülő tudós magába szállásának és előzetes számvetésének megilletődött aktusa, valamint annak erkölcsi, sőt vallási felhangokkal teljes imperatívusza alig különbözik az élete végén utolsó művét fontolgató Toldytól. Nem meglepő, hogy Horváthnál is felszólító mondatot találunk, hiszen a hivatásban rejlő hívás, ami mozgósít, maga is felszólító módú; a felszólításból pedig Horváthnál sem nehéz kihallani az önfelszólítást, magának is „gyarló egyes ember”-ként való megszólítását, ami (bár itt egyetlen szó sem utal közvetlenül Istenre) nincs messze a

⁶⁵ HORVÁTH János *Irodalomtörténeti és kritikai munkái*, V, szerk. KOROMPAY H. János, KOROMPAY Klára Bp., Osiris, 2009, 206.

⁶⁶ HORVÁTH János *Irodalomtörténeti és kritikai munkái*, V, i. m., 200.

⁶⁷ HORVÁTH János, *A magyar irodalom fejlődéstörténete*, Bp., Akadémiai, 1976, 68.

⁶⁸ *I. m.*, 68–69. (Kiemelések az eredetiben.)

vallási áhitattól, mely a történeti közösségként felfogott hazának szól. Toldy 1875-ből való, de reformkori szellemű önvizsgálata és fohásza mélyen jellemző az irodalomtörténeti hivatás 19. századi felfogására, ez pedig töretlen érületi hagyományként élt tovább a Magyar Irodalomtörténeti Társaság első titkárában, aki saját, nem mindennapi életművén még mindig ennek jegyében dolgozott, egészen 1961-ig, amikor elhunyt, fél évszázaddal ezelőtt.

Mi több, ez az érület a 20. század első felében általában sem idegen az irodalomtörténet hazai művelőitől, még ha némelyikük szemérmesebb és közvettebb nyelvet választ is magának, mint például Szerb Antal, aki irodalomtörténete előtt Zrínyi-idézettel foházkodik („Adj pennámnak erőt, úgy írhassek, mint volt”), s a maga jelenét Kazinczy és Kölcsey korához viszonyítva állítja, hogy „a magyar írás sorsával foglalkozni újra nemzeti tett”, minden történetírás célja pedig „kulturális lojalitásra nevelni”, hűségre a magyar kultúrához, melynek sajátos érzésvilága „ezer év értékeiből szűrődött le”.⁶⁹ Mindebben Szerb, aki éppen ebben a művében figyelt fel a 19. századi irodalomfelfogás lényegi változatlanságára az 1820-as évektől Toldy haláláig, sőt a század végéig,⁷⁰ maga is sokat megőriz (immár az 1930-as években) e felfogás örökségéből. Ahogy Horváth János számára a benső egyedüllet, a „morális és filozófiai magány”, a Csokonaitól idézhető „áldott magánosság” volt a legközelebbi menedék és erőforrás, sőt a tisztán maradás feltétele,⁷¹ Szerb is ezt fedezi fel magának és ide tér meg.⁷² Kölcsey, majd Toldy félrevonulása és egy-egy nagy feladat előtti magábaszállása és magánszertartása, sőt önfelszólító buzdítása még Szerbtől sem idegen, s ezt magyar irodalomtörténetének megírása után, az idők rosszabbra fordulásakor, 1936-ban is megfigyelhetjük.⁷³ Az irodalomtörténész munkáját még ő is nemzeti tettnek fogja fel, s bár saját irodalomtörténetében könnyedebb stílust kezdeményez, nem távolodik el az írás reformkori ethoszától. Érületében még ő sincs messze az ugyancsak ezen nevelkedett Toldynak első, 1851-ben megjelent nemzeti irodalomtörténetétől, mely az „Et pius est patriae facta referre labor” mottóval kezdődött, s a vergiliusi nagyeposz eszményét mutatván fel az Ovidiustól vett idézet foglatában arra utalt, hogy a haza (írásbeli) tetteiről szóló irodalomtörténeti mű a nagyepikához hasonlóan kegyes, isteneknek tetsző tett. Horváth 1911-ben a Magyar Irodalomtörténeti Társaság egyik alapítója és titkára, Szerb (noha 1943-ban visszatekintve olyan *írónak* vallotta magát, akinek átmeneti *témája* volt az irodalomtörténet⁷⁴)

⁶⁹ SZERB Antal, *Magyar irodalomtörténet*, Bp., Révai, 1943, 7.

⁷⁰ *I. m.*, 382–383.

⁷¹ HORVÁTH János Szekfű Gyulának, 1913. május 5.; HORVÁTH János Szekfű Gyulának, 1916. május 21.; HORVÁTH János Kodály Zoltánhoz, 1917. február 17.; KOROMPAY H. János, *Az irodalomtörténeti függetlenség dokumentumai Horváth János hagyatékában = Műves semmiségek / Elaborate trifles: Tanulmányok Ruttkay Kálmán 80. születésnapjára*, szerk. ITTÉS Gábor és KISÉRY András, Piliscsaba, Pázmány Péter Katoliku Egyetem, 2002, 388–390.

⁷² SZERB Antal, *Gondolatok a könyvtárban*, Bp., Magvető, 1981, 672–674.

⁷³ *I. m.*, 674.

⁷⁴ SZERB Antal, *Naplójegyzetek. 1914–1943*, s. a. r., TOMPA Mária, PETRÁNYI Ilona, Bp., Magvető, 2001, 280.

1933-tól néhány éven át a Magyar Irodalomtudományi Társaság elnöke; számos különbségük ellenére osztoznak az irodalomtörténeti hivatás érületi örökségén, s ahogy magukat egy-egy fontos pillanatukban ösztönzik, az sokatmondóan hasonlít az éjszaka felriadó Toldy önfelszólításához.